

Anders Franzén
Dag Hammarskjölds plats 2
Box 2133, 550 02 Jönköping
Direkttel. 036 - 30 18 81. Växel 036 - 30 18 00
Mobiltel. 070 - 326 45 04
anders.franzen@jkpglm.se

JLM DNR: 2023-260

VÄSTERHUSET AB
Att: Pier Skörd
Kåsatorpsvägen 4
541 34 Skövde

ANTIKVARISKT UTREDNING

i samband med en ny detaljplan för markyta på Väster 1:1 som berör Gruvan 2 i Jönköping, Jönköpings kommun

Inför ny detaljplaneläggning av en markyta på Väster 1:1 invid Gruvan 2 och eventuell rivning av en serveringstillbyggnad med tillfälligt bygglov har fastighetsägaren efterfrågat en antikvarisk utredning som belyser ärendet från kulturhistorisk synpunkt. Främst gäller det frågorna kring vad man från kulturhistorisk synpunkt kan vinna på ett återställande av gatufasaden samt hur fasaden mot Skolgatan bör återställas. Efter samråd med Jönköpings kommun, genomgång av aktuella handlingar och besiktning på plats vid ett par tillfällen har läns museet följande att anföra.

- En karakterisering och kulturhistorisk värdering av byggnaden och närmiljön med syfte att beskriva de värden som man återfår vid en framtida rivning av glastillbyggnaden
- En beskrivning av det av tillbyggnaden berörda fasadpartiets utseende inför tillbyggnaden, med syfte att beskriva hur fasaden skall återställas efter att tillbyggnaden borttagits

Översiktlig historik

Gruvan 2 och dess historia

Byggnaden invid den aktuella markytan på Väster 1:1 ritades av stadsarkitekten i Jönköping Fredrik Sundbärg på uppdrag av tomtens ägare grosshandlare Johan Jönsson. Bygglov fastställdes 1897 och inflyttning skedde vid höstflyttten år 1900. Byggherren Jönsson drev firman Johan Jönsson & Co som var återförsäljare av företaget Husqvarnas sy-, stick- och skomakerimaskiner mm. När byggnaden stod klar tillhörde den några av de fastigheter som hade allra högst taxeringsvärde i Jönköping – 147 000 kr.

Fredrik Sundbärg gav byggnaden en gestaltning i nordeuropeisk renässans med anknytning till Christian IV:s stil. Vid denna tid hade Sundbärg samtidigt uppdrag som resulterade i Jönköpings läns och stads sparbanks byggnad vid Hoppets torg samt Liljeholmsskolan. I slutet av år 1900, samtidigt som den aktuella byggnaden färdigställdes så Sundbärg upp sig och tillträdde senare som stadsarkitekt i Landskrona.

Byggnaden var avsedd både för affärsverksamhet och boende. I bottenvåningen flyttade exempelvis Karl Bäckanders skrädderiaffär in och den lokal som i dag disponeras av Bernards konditori flyttade grosshandelsfirman Johan Jönsson & Co in. De tre huvudvåningarna omfattade åttarumslägenheter. Bo-stadsvåningarna var påkostade och hade ett utmärkt läge med utsikt över Braheparken och därför flyttade en handfull välbeställda Jönköpingsbor in hösten 1900, såsom grosshandlare Jönsson själv med familj, fabriksdisponent Carl Hård af Segerstad, hovrättsassessor Hugo Zetterberg och bataljonsläkaren Carl Gustaf Rundquist med hushåll.

År 1919 övergav Johan Jönssons & Co sina lokaler i huset, men grosshandlare Jönsson och hans familj bodde kvar i huset till 1928. Då flyttade alla till lantstället Johannesborg (i dag en del av Mullsjö folkhögskola) på gränsen mellan Habo och Nykyrka socknar. Jönsson avled 1934 och begravdes i födelsesocknen Åsenhöga.

Mest bekant är kanske byggnaden för att Bernards konditori har haft sin verksamhet i ovannämnde Jönssons butikslokaler sedan 1919. Verksamheten startades av Eric Bennard. Han föddes som Erik Andersson och försökte ta efternamnet Bernhard efter sin pappas förnamn, men detta godkändes inte. Efternamnet blev i stället det snarlika Bennard, men rörelsen gavs trots allt namnet Bernards konditori. Konditoriet drevs av Bennard fram till hans död 1956, då det övertogs av en dotter.

Konditoriets butiksyta har omdisponerats en del genom åren med olika vägg-avgränsningar, men den har huvudsakligen omfattat samma ytor i byggnadens nordöstra del. Vid en större ombyggnad 1948 fick konditoriets offentliga ytor sin nuvarande disposition med servering i utrymmet mot Kyrkogatan och försäljning mot Skolgatan. En stor förändring då var också att konditoriets lokaler utvidgades till att även omfatta fastighetens bakgård. Härigenom blev köporten obehövlig och togs i stället över av konditoriet. Ansvarig arkitekt för arbetena var Vilhelm Andrén, som var chef för Skånska cementgjuteriets Jönköpingskontor vid denna tid. Detta företag hade lokaler i byggnaden vid denna tid.

Den aktuella serveringsutbyggnaden tillkom omkring 1996 när Västerhuset AB ansökte om tillfälligt bygglov. Tillbyggnaden uppfördes på en yta som tillhör Väster 1:1 och ritades av arkitekt Tomas Svensson.

I sen tid har det ursprungliga taket av skiffer, lagt i olika mönster, ersatts av kopparplåt. Fönstren är inte de ursprungliga utan de har bytts ut vid okänt tillfälle.

Platsens historia

Det aktuella området ingår i stadsdelen Väster som började etableras i sin nuvarande form från och med 1800-talets andra hälft. Här skapades en rutnätsstad – länge kallad Förstaden – där det medeltida Jönköping en gång legat. Genom de tidiga stadsplanerna från 1800-talets mitt för Förstaden, som i dag motsvarar centrala delar av stadsdelen Väster, drogs huvudlinjerna upp för hur det tidigare fästningsområdet skulle omdisponeras. Området med parkerna skulle bli stadens representativa "finrum" med ett antal offentliga monumentalbyggnader. Invid Vätterstranden anlades järnvägen med stationsbyggnaden från 1863. Mot väster uppfördes elementarläroverket (nu Rådhuset) 1864–67. Enligt de första planerna skulle ett nytt länsresidens placeras inne i parken och en ny stadsdelskyrka strax söder om läroverket. Så blev det emellertid inte.

Efter en period av stillastående återupptogs bebyggandet av det gamla fästningsområdet omkring 1880. Då uppfördes ett gymnastikhus för läroverkets räkning. Residenset byggdes 1884–86 omedelbart framför gymnastikhuset. Vid inträdet i 1900-talet var det gamla fästningsområdet försett med en rad statliga och kommunala byggnader, men fler skulle tillkomma, brand- och polisstation, gasverk, spårvagnshallar, elektricitetsverk, auktionskammare osv. En ny läroverksbyggnad – nuvarande Per Brahegymnasiet – uppfördes i början av 1910-talet.

Området omfattar flera parker, som nämnts ovan. Äldst är Hamnparken, som anlades 1848 på en del av slottets förborg. Rådhusparken anlades 1871 och Braheparken – tidigare Skolparken – fick sin nuvarande avgränsning när läroverksbyggnaden (Per Brahegymnasiet) stod färdig 1913.

Samtidigt som park- och institutionsområdet etablerades tilltog byggandet av stadsgårdar väster om Kyrkogatan. Tvåvåningsbebyggelse av trä med något skiftande karaktär dominerade fram till sekelskiftet 1900 då en del större sten-

hus tillkom på vissa attraktiva tomter. Stadsdelen var planerad som en tämligen konsekvent genomför rutnätsplan där de tidigaste kvarteren i öster även hade mindre tomtskillnadsgränder i nord-sydlig riktning. Vid sekelskiftet 1900 låg kvarteret Gruvan inom den täta stadsmässiga bebyggelsen, men på gränsen och vänd mot det tidigare slottsområdet som transformerats för att rymma parker och offentliga byggnader.

Under 1900-talet har betydande delar av stadsdelen Västers bebyggelse förnyats. Fram till 1900-talets mitt omgavs Gruvan 2 av låg träbebyggelse och på fotografier från denna tid framgår att endast få byggnader i närheten av Gruvan 2 skiljde ut sig. Exempel på detta var hotellbyggnaden vid Kyrkogatan 6 (Graniten 6) och bostadskomplexet vid Skolgatan 11 (Härden 1), förutom stadsdelens offentliga byggnader. Under 1900-talets andra hälft har en stor del av närområdets bebyggelse förnyats, men gatunätet kvarstår i hög grad. Undantag är Smålandsgatans förlängning i norr som byggts för. Dispositionen och uppdelningen av tomtmark, körbana respektive trottoar har också justerats i vissa gatuavsnitt. Ett exempel gäller gaturummet utanför Bernards konditori. När serveringstillbyggnaden uppfördes där breddades trottoaren så att körbanan blev smalare.

Beskrivning

Gruvan 2

Byggnaden på Gruvan 2 är uppförd i 4½ våning av sten/tegel. I byggnadens nordöstra hörn finns ett utskjutande burspråk och mitt på den östra fasaden finns balkonger med smidesräcken. De övre fasaderna är klädda med hårdbränt, gulabrunaktigt förbländertegel i koppförband som delats in med horisontella lister av kalksten. Bottenvåningen har en fasad helt av kalksten där stenarna ömsom är lågerhuggna, ömsom med råhuggen yta. Flertalet fönster är av treluftstyp med en mittpost som når upp till en högt placerad tvärpost. Bottenvåningens skyltfönster är av enluftstyp med välvning upptill. Ytterdörrarna mot Kyrkogatan är av aluminium, men hörningången har en glasad spegeldörr.

Byggnaden har ett uppdelat sadeltak som är belagt med kopparplåt i skivtäckning. Byggnaden vilar på en sockel av huggen granit.

Det aktuella fasadavsnittet mot Skolgatan

Den aktuella delen av byggnadens gatufasad mot Skolgatan har förändrats något genom åren. När byggnaden stod färdig fanns, förutom hörningången, tre stora, välvda skyltfönster och en körport i bottenvåningen mot Skolgatan.

Hela bottenvåningens fasad var uppförd av kalksten från Yxhults stenbrott i Närke.

Vid ombyggnaden av fastigheten omkring 1940 försågs det mittre skyltfönstret med en ingång. Fönstret delades således upp så att ungefär hälften utgjordes av en entrédörr och resten av fönster. Härigenom skapades två ingångar till konditoriet – en till serveringen och en till försäljningen. Samtidigt byggdes körporten för. Ett par av de källarfönster som försåg källarrummen med dagsljus murades också igen.

När den nu aktuella utbyggnaden tillkom 1996 togs alla fönsterglas i skyltfönstren bort. Dessutom togs dörrbladet i en av skyltfönstertyorna bort. Dessa demonterade delar är inte bevarade. Alla fönsteröppningar försågs med bänkar för uppställning av kaffeserviser osv. Under fönsteröppningar finns sekundära plåtinklädnader av koppar, som suttit där redan på 1970-talet.

Kulturhistoriska värden

Närområdet

Stora delar av stadskärnans västra delar är av riksintresse för kulturmiljövården. Riksantikvarieämbetet har preciserat riksintressets uttryck, där relevanta delar lyder: *"Det tidigare fästningsområdet väster om kanalen mellan Vättern och Munksjön som under 1800-talets lopp ersattes av en zon av parker och för residensstaden karaktäristiska offentliga byggnader. Småskalig handels- och hantverksbebyggelse i trä som speglar den förindustriella stadens liv. Industristaden och den kraftiga expansion industriutvecklingen medförde med tändsticksfabriken och andra industriella anläggningar. Den tidiga förstaden Väster med rätvinklig rutnätsplan från 1836 och rester av äldre småskalig bebyggelse. Utvidgningar av stadsdelen 1854 och 1877."*

Området som byggnaden ingår i etablerades vid mitten av 1800-talet. Fram till sekelskiftet 1900 utvecklades här ett lågt bebyggt stadsområde fullständigt dominerat av trähus. Undantag från denna enhetlighet var framför allt de offentliga byggnaderna som uppfördes av sten och var högre. De av trä uppförda stadsgårdarna följde ofta ett enhetligt mönster med ett gatuhus med körport samt mellan en och tre flygelbyggnader uppförda utefter tomtgränserna. Denna träbebyggelse är sparsamt bevarad och utgör ett av kärnvärdena i riksintresset. Även om Gruvan 2 ingår i ovan beskrivna miljö kan den knappast sägas vara en komponent som ansluter sig den låga trähusbebyggelsen.

En annan betydelsefull del av stadsdelens kulturhistoriska värden utgörs av den tydliga rutnätsplanen. Planmönstret kan främst upplevas genom att fasaderna utefter gatorna ligger i liv med varandra och att långa siktlinjer skapas i nord-sydlig och öst-västlig riktning. Ett särdrag i stadsplanen var de tomtskilnadsgränder (Smålandsgatan och Västgötagatan) som skapades i nord-sydlig riktning. Syftet med dessa var att skapa bakgator som kunde serva fastigheterna. Flera av dessa tomtskilnadsgränder har i dag bebyggts. Gruvan 2 ingår disciplinerat i denna stadsplan, medan serveringstillbyggnaden på Väster 1:1 däremot bryter planmönstret.

Kulturhistorisk karakterisering av närområdets stadsmiljö med affärs- och bostadsbebyggelse:

- Det rätvinklade gatunätet
- De med få undantag slutna gaturummen
- Gaturummen med enhetlig bredd
- Gator med markerade trottoarer
- Vissa gatuavsnitt fortfarande belagda med äldre typer av markbeläggning, främst gatsten (delar av Barnarpsgatan, Trädgårdsgatan, Nygatan, F E Elmgrens gata, Fabriksgatan osv)
- Den ställvis bevarade trähuskalan med byggnader i två våningar
- Långa siktlinjer i nord-sydlig respektive öst-västlig riktning
- De tidigare tomtskilnadsgränderna med viss bakgatukaraktär, dvs ofta lägre bebyggelse och utan affärslokaler

Gruvan 2

Byggnaden på Gruvan 2 är ett exempel på det fåtal affärs- och bostadshus som uppfördes av sten/tegel i flera våningar omkring sekelskiftet 1900. Ofta uppfördes dessa på välbelägna tomter utefter de mer betydande gatorna och ibland med utsikt över parker eller torg. Exempel på andra sådana byggnader är belägna på Graniten 6, Härden 1, Juvelen 2, Humlan 1 och 3 samt Jungmannen 2 och 7.

Kulturhistorisk karakterisering av byggnaden på Gruvan 2:

- Byggnadens volym med hörntorn och frontespiser
- Byggnadens fasader av hårdbränt tegel och dekor av kalksten
- Bottenvåningens fasad av kalksten med olika behuggning och i mönster
- Fasadernas fönsteröppningar med fönster av trä med mitt- och tvärposter
- Fyra balkonger mot öster, varav tre har räcken
- Stora skyltfönster av enluftstyp
- Det uppdelade, valmade sadeltaket

- Hörntornets utvecklade tak med lanternin och spira, allt klätt med äldre kopparplåt
- Sockeln av granit.

Att en av byggnadens lokaler använts till samma verksamhet i över 100 år är en också en kvalitet när man bedömer det kulturhistoriska värdet.

Kulturhistorisk bedömning

Byggnaden på Gruvan 2 är ett tämligen välbevarat exempel på en arkitekturtrad stenstadsfastighet med tydliga arkitektoniska värden. Den illustrerar också det skede i stadens historia då man omkring sekelskiftet 1900 övergav den förhärskande låga träarkitekturen för att under 1900-talet skapa stenhus med betydligt högre exploatering. Endast få byggnader från omkring 1900 med denna stenstadskaraktär är bevarade i Jönköping. Byggnaden bedöms därför i sig ha ett särskilt kulturhistoriskt värde. Detta innebär att PBL:s bestämmelser om förvanskningförbud torde vara tillämpliga (PBL 8 kap. 13 §). Dessutom gäller PBL:s generella bestämmelser om varsamhet (PBL 8 kap. 17 §).

Den aktuella fastigheten och serveringsutbyggnaden är belägna inom ett område som är utpekad som riksintresse för kulturmiljön enligt miljöbalken. Den intilliggande gatumiljön är en betydelsefull del och korresponderar väl med uttrycket för riksintresset: "Den tidiga förstaden Väster med rätvinklig rutnätsplan från 1836 och rester av äldre småskalig bebyggelse. Utvidgningar av stadsdelen 1854 och 1877". Sammanfattningsvis betyder detta att stadsmiljöns riksintresse skall tillgodoses i samhällsplaneringen.

Vid en rivning av serveringstillbyggnaden återställs gaturummet vad gäller fasader som går i liv med varandra och byggnadsdelar som blockerar de tidigare siktlinjerna tas bort. Detta gynnar på ett tydligt sätt riksintresset och dess värden.

Återställande efter rivning

Vid en rivning av serveringsbyggnaden är det angeläget att det berörda fasadavsnittet återställs så långt möjligt. Man kan anta att anslutningen mot fasaden lämnar efter sig håltagningar, putsrester, tätningsfogar och målningsrester. För att säkerställa kalkstensfasaden bör man vid rivningen ha kontakt och beredskap med en stenkonservator som i processen kan bedöma eventuella skador, lagning av dessa samt sanering av eventuellt bruk- och fogmaterial samt färgrester. Stenkonservatorn skulle både kunna utföra åtgärder och ge råd och anvisningar. Vad gäller fönstren bör dessa återställas så långt möjligt. Detta innebär att de bör göras utan poster eller spröjsar, med undantag för

den del som i dag omfattar en ingång om denna är tänkta att behållas. Alla fönster- och dörrdetaljer bör vara av trä. Det är vanskligt att bedöma hur karm och båge varit utförda att döma av de bevarade resterna.

Om den nuvarande ingången från tillbyggnaden in till försäljningslokalen skall ersättas av ett helt skyltfönster behöver kalkstensfasaden kompletteras. En projektering bör i så fall ske med en erfaren stenhuggare.

Länsmuseet deltar gärna i mer konkret diskussion vid genomförandet enligt särskild överenskommelse.

Gatumarken och speciellt trottoarens utbredning är i dag anpassad till serveringstillbyggnadens utbredning. Om man renodlar de kulturhistoriska aspekterna bör trottoarens bredd återställas som den vara tidigare. Ytterligare en aspekt berör butikslokalens användning. Att butikslokalerna sedan 1919 använts för samma verksamhet och således representerar en mycket lång kontinuitet och dessutom är öppna för besök av allmänheten är också en kvalitet som kan beaktas och sägas ha kulturhistoriska värden, som nämns ovan. Om ett fortsatt nyttjande av lokalerna för konditoriverksamhet underlättas genom att en ej inbyggd uteservering tillåts kan det vara ett alternativ att låta körbana och gångbana vara i samma nivå för att underlätta säsongvis trottoarservering. Historiskt har en uteservering funnits utefter Kyrkogatan, men detta läge är svårare att använda för en uteservering.

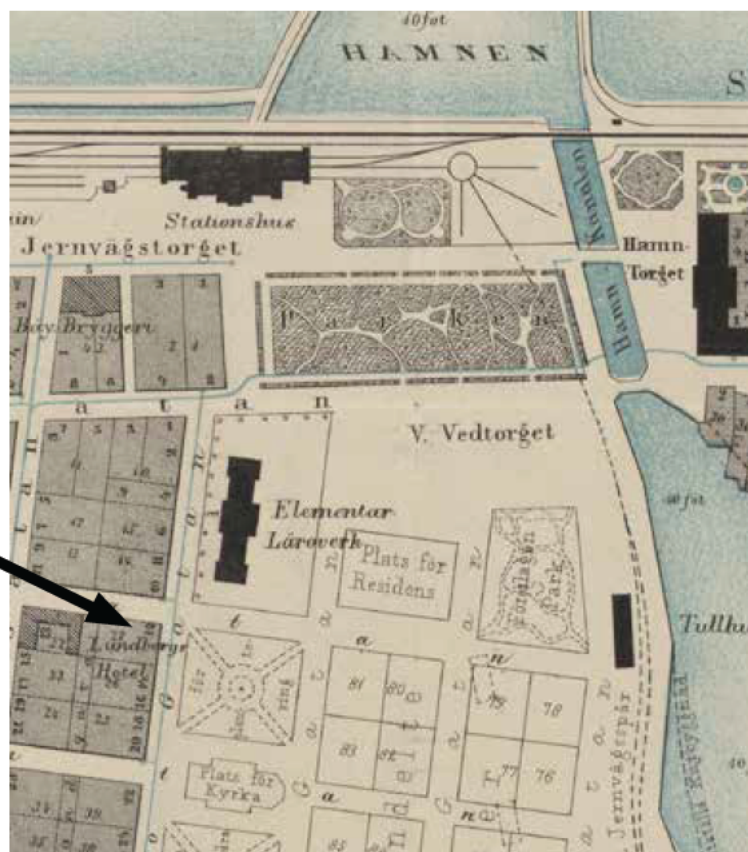
Jönköping den 29 januari 2024

Med vänlig hälsning

Anders Franzén

Antikvarie, certifierad sakkunnig avseende kulturvärden

Bilaga: bildbilaga

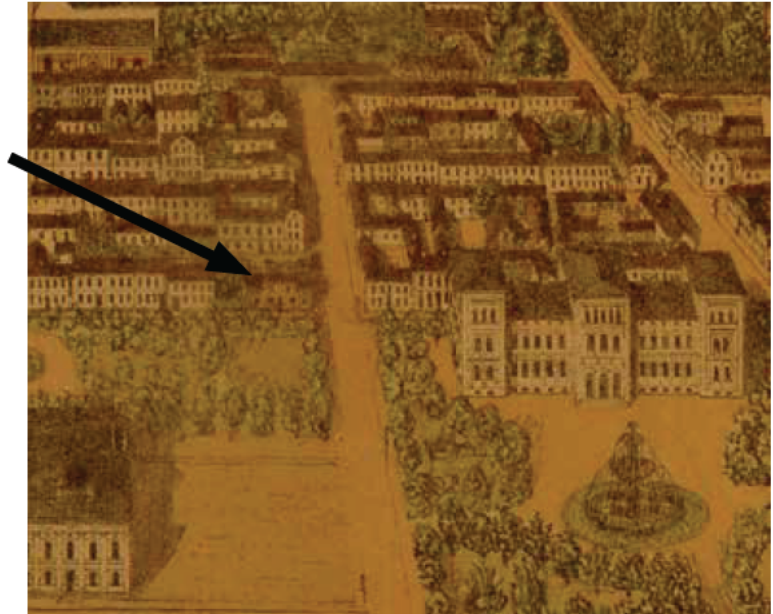

Denna karta från 1868 visar kvarteret Gruvans närmiljö med institutionsområdet i väster som då började etableras.

Denna karta från 1870-talet visar kvarteret Gruvans läge med utsikt över parken söder om det dåvarande läroverket.

Fågelbildsperspektiv över nuvarande Rådhusparken och den låga träbyggnad som föregick den nuvarande på Gruvan 2. Denna typ av låg trähusbebyggelse är en av de komponenter som konstituerar riksintresset.

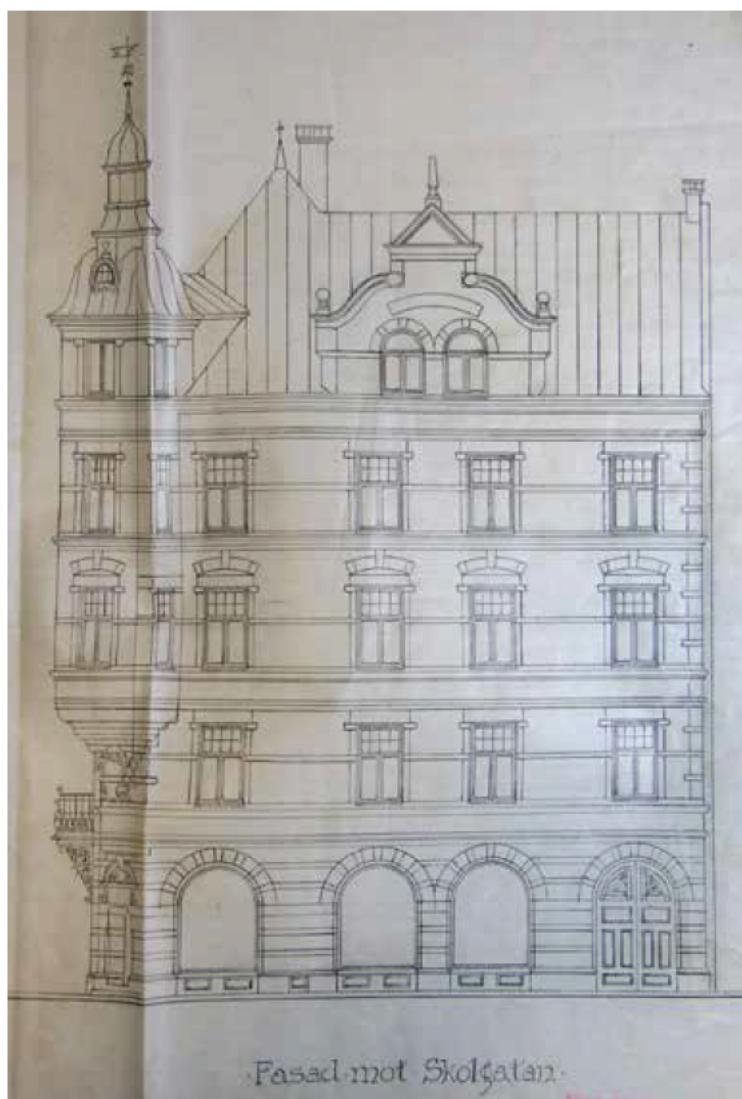
Vy av Kyrkogatan strax efter att Gruvan 2 uppförts.

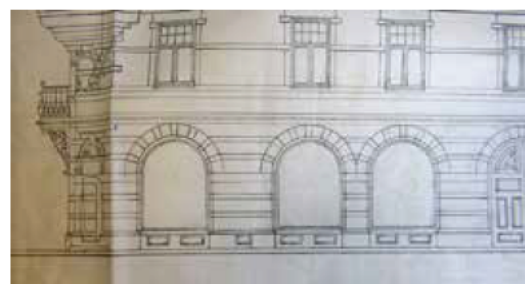
Johan Jönsson varskodde kunderna i Jönköpingsposten om att rörelsen flyttat in i de nya lokalerna i oktober 1900.

Skolgatan med Gruvan 2 till vänster. Över hörningången står "Johan Jönsson & Co". I gatans förlängning står ett tillfälligt plank eftersom stenhuset på Härden 1 just då uppfördes.

Vy över närområdet på 1940-talet. Fortfarande dominerar den låga trähusbebyggelsen med få undantag.

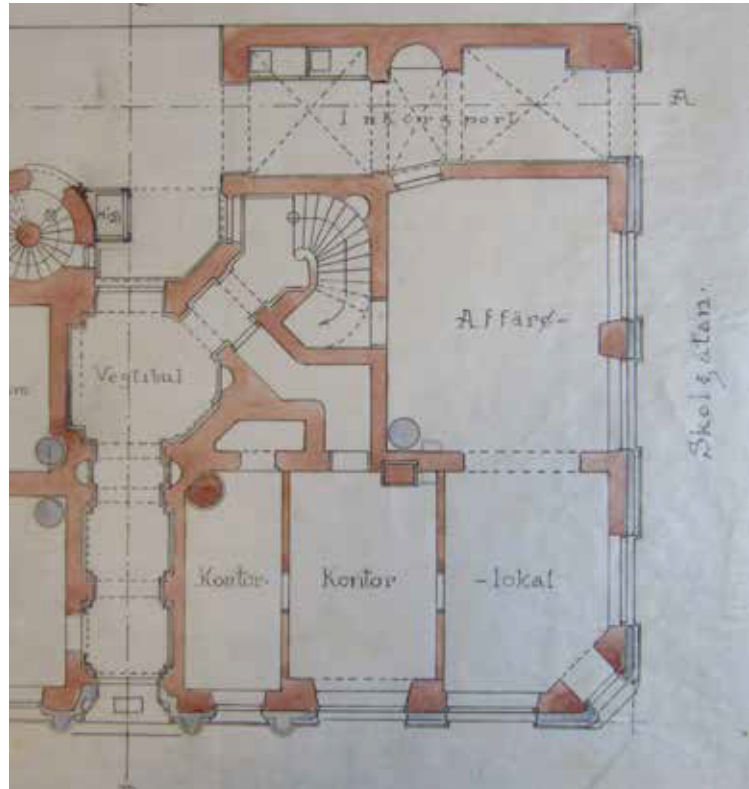

Detalj av originalritningens butiksfasad mot norr.

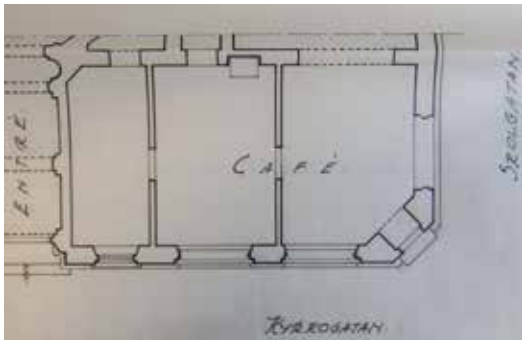

Bygglövsritning 1940 som anger att en ny butiksingång skall ordnas i ett skyltfönster samt att körporten byggs igen.

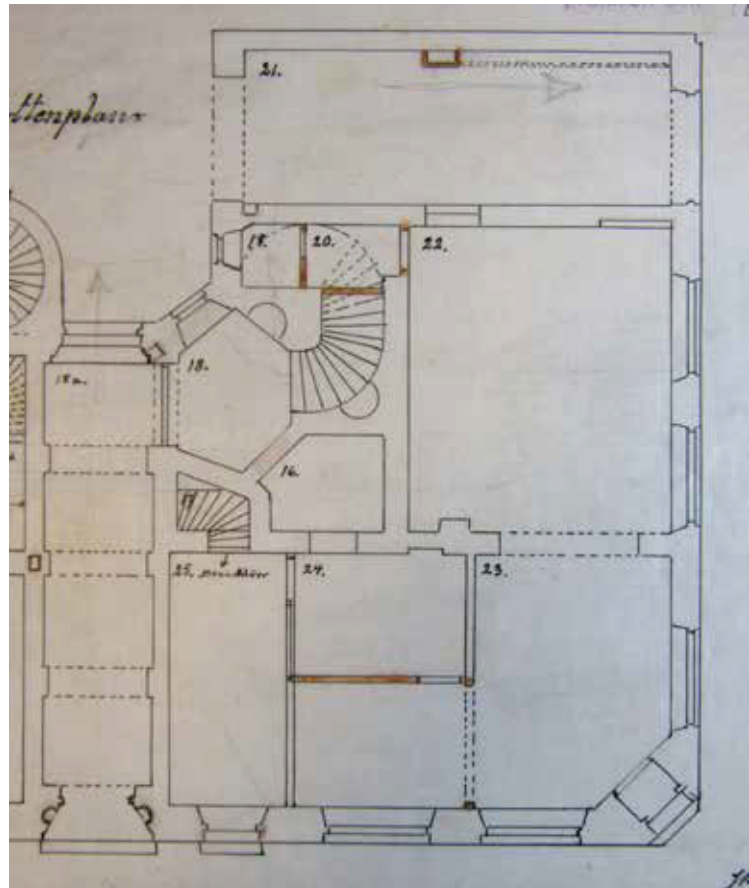
Originalritningen av Gruvan 2:s fasad mot norr, arkitekt Fredrik Sundbärg.

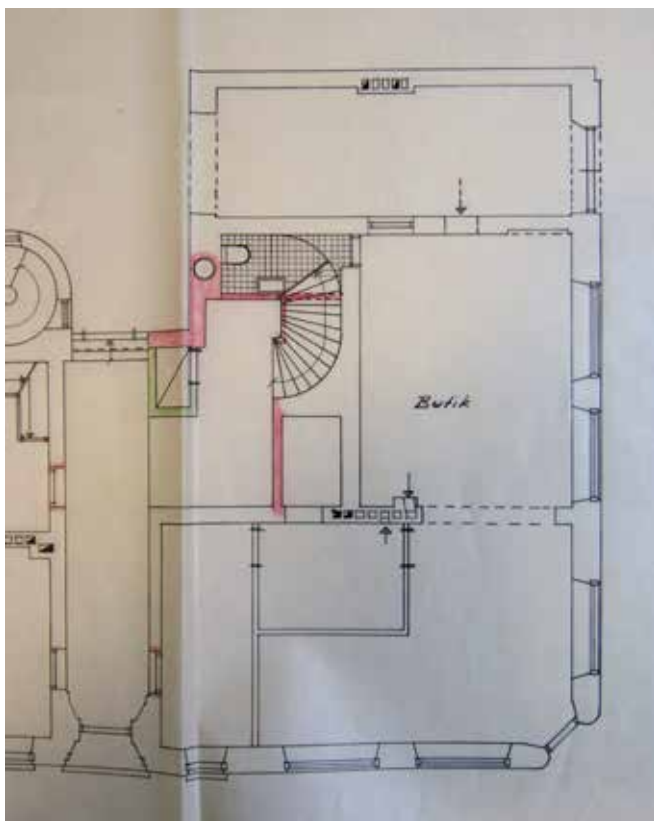
Originalritning som visar bottenvåningens butikslokal mot Skolgatan, arkitekt Fredrik Sundbärg.

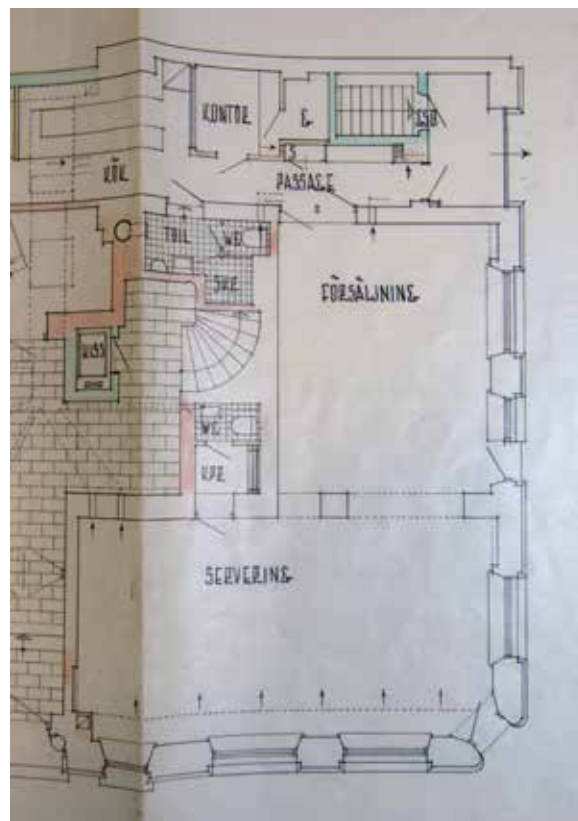
Bygglövsritning som visar en del av konditorilokalen 1928, arkitekt Oskar Öberg.

Bygglövsritning från 1929, byggnadsritare Nils Hammarstrand.

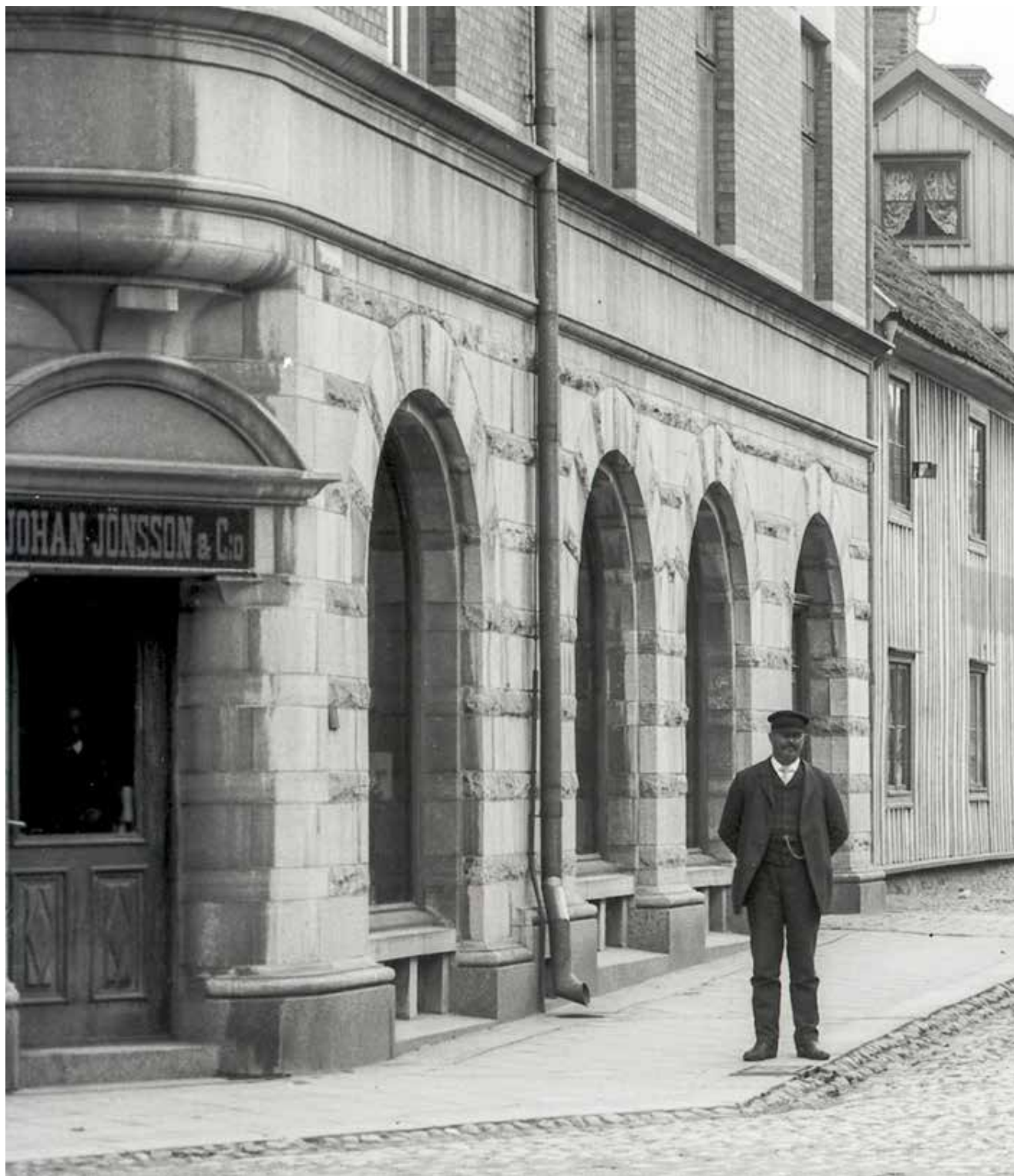
Bygglövsritning 1939, arkitekt Vilhelm Andrén.

Bygglövsritning 1948, arkitekt Vilhelm Andrén.

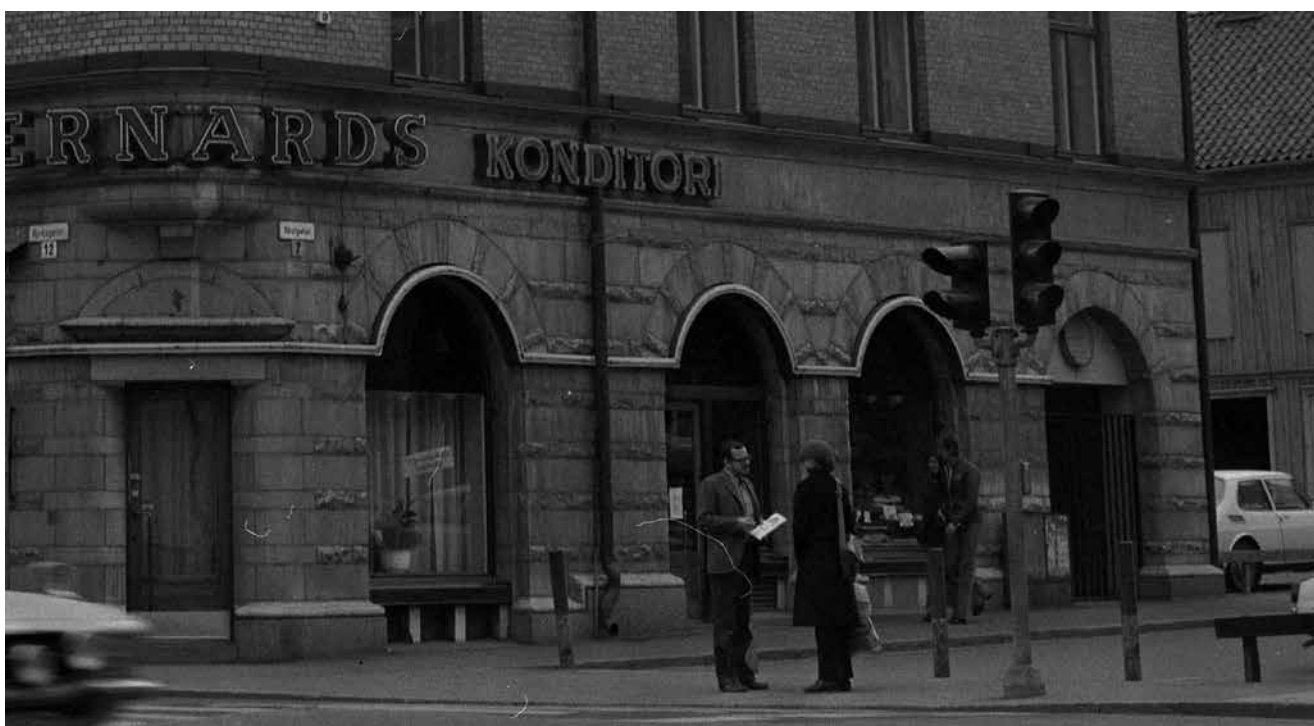
Denna bild från omkring 1930 visar att konditoriet hade en uteservering mot Kyrkogatan.

Den nyuppförda butiksfasaden mot norr.

Gruvan 2 vid en inventering 1974.

Detalj från ovanstående bild, där butiksfasaden visas.

Skolgatan sedd mot väster som illustrerar hur tillbyggnaden bryter mönstret att fasaderna ligger vid tomtrännsen mot gatan.

Skolgatan och serveringsutbyggnaden sedd mot öster.

Vy från Skolgatan mot Rådhusparken och musikestraden i fonden.

Serveringstillbyggnadens anslutning mot naturstensfasaden.

Tillbyggnadens anslutning upptill.

Även invändigt stöter de invändiga material- och målningskikten mot naturstenen, vilket kommer att kräva rengöring.

Tillbyggnadens putsfasad stöter mot naturstensfasaden och detta kommer att kräva borttagning av rester av puts och färg vid en rivning.

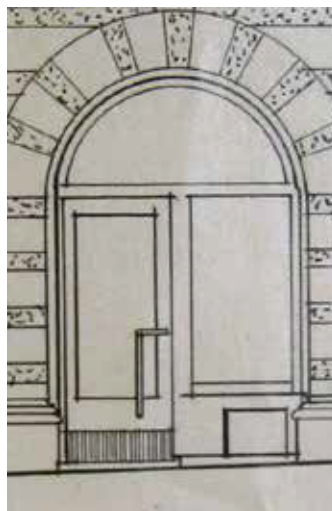
Skyltfönsteröppningen så som den nu är utformad i serveringen. Bänkskivan bör tas bort. Den sentida plåtväckningen bör eventuellt tas bort, men det är oklart vad om den täcker över och om den därför bör behållas. En gammal fönsterkarm, eventuellt den ursprungliga inramar fönsteröppningen.

Detalj av ett fönster mot Kyrkogatan. Här finns endast aluminiumkarmar synliga.

Öppningen mellan butiksdelen och tillbyggnaden omfattar fönster- och dörrkarmar av trä, men tillagt till detta finns en aluminiumkarm till en sentida aluminiumdörr, som nu är demonterad. Det vore en tydlig fördel om det i stället kunde sättas in en dörr av trä om en ingång fortfarande skall finnas.

Ett återställande av skyltfönstret med entrén i enlighet med ombyggnaden omkring 1940 skulle ge ingångsdörren detta utseende.

Ett mer pastischmässigt återställande av dörren i skyltfönstret kunde vara att låta den följa huvudentréns former med speglar nedtill